

Azra Sarić*Odeljenje za arheologiju,
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu*

azrasaric8@hotmail.com

<https://orcid.org/0009-0001-1506-8740>

Počeci arheologije u Bosni i Hercegovini kroz prizmu orijentalizma i balkanizma

Apstrakt: Bosanskohercegovačka arheologija je započela svoj institucionalni razvoj krajem XIX vijeka po programu Austro-Ugarske monarhije. U drugoj polovini XX vijeka, sa pojavom postkolonijalne kritike, dobijen je alat za razumijevanje i razotkrivanje specifičnosti arheološke discipline u kolonijalnoj praksi. Stereotipi o dominantnom i racionalnom zapadnom pogledu na svijet suprotstavljeni su ideji o inferiornom i primitivnom „drugom“. Tom razumijevanju je pomogao Edvard Said (Edward Said) sa svojom teorijom orijentalizma, a Marija Todorova je sa uvođenjem diskursa balkanizma doprinijela razumijevanju zašto i kako je Balkan apsorbovao mnoštvo eksternalizovanih političkih, ideoloških i kulturnih frustracija i kako je poslužio kao skladište negativnih karakteristika naspram samohvalisave slike Evropejaca. Namjera ovog teksta je posmatranje nekih aspekata kolonijalnih temelja bosanskohercegovačke arheologije, u ključu postkolonijalne teorije. Diskurzivna analiza kolonijalnih praksi se zasniva na prepiskama između glavnih institucionalnih aktera koji konstruišu jednu akademsku disciplinu.

Ključne riječi: kolonijalizam, orijentalizam, balkanizam, naučni kolonijalizam, hibridnost, diskurs znanja i moći

„Dok lavovi ne nauče da pišu,
priče o lavovima će slaviti lovca“.

(Afrička poslovice)

Rađanje arheologije u proksimalnoj koloniji

Odlukom Berlinskog kongresa, nakon poraza Otomanskog carstva, Austro-Ugarska je dobila pravo na okupaciju Bosne i Hercegovine, koja je tako *postala prava austrougarska kolonija, jedina na evropskom tlu* (Palavestra 2014, 670). Bosna i Hercegovina nije kolonija poput prekomorskih afričkih zemalja, već je susjedna ili proksimalna, odnosno unutrašnja kolonija, koja je vojno, administrativno i ekonomski potčinjena Carstvu, ali nije politički integrisana u njega. Zemlja je od 1878–1908. bila okupirana, dok je formalno zadržan osman-

ski suverenitet, 1908. godine je anektirana, ali nije ušla u sastav nijednog dijela Monarhije i ostala je izvan uobičajenog političkog sistema, u upravnoj izolaciji u kojoj je direktno podređena zajedničkom ministru finansija. Austro-Ugarska je modernizovala Bosnu i Hercegovinu, ali uz paternalistički i kolonijalni pristup, naglašavajući evropskim stanovnicima blizinu ukroćenog evropskog Orijenta. Taj specifičan odnos Monarhije i njene evropske kolonije Andre Gingrič (Andre Gingrich) naziva „pograničnim orijentalizmom“, koji više nije prijetnja Monarhiji kao u periodu velike moći Osmanskog carstva (Palavestra 2014, 672). Nakon aneksije 1908. godine, koja je umjesto vojne donijela civilnu upravu, Bosna i Hercegovina je tretirana kao *corpus separatum* izvan formalnih dvojnih struktura Monarhije i, po riječima austrijskog historičara Kristijana Promicera (Christian Promitzer), postala je svojevrsna „surogat kolonija“ (Promitzer 2015, 194). Citirajući Albrehta Penka (Albrecht Penck 1858–1945), profesora geografije na Univerzitetu u Beču, da se „Orijent protezao od granica Monarhije do Bliskog istoka i da je takav Orijent jedino mjesto na Zemlji gdje austrijski istraživači mogu uspješno obavljati svoju profesiju, jer tu nisu ovisni ni o kakvoj sili, dok su na svakom drugom mjestu u nepovoljnom položaju u konkurenciji sa putnicima iz drugih država“, Promicer je zaključio da se period između 1830-ih i Balkanskih ratova može tretirati kao centralni period za akumulaciju i interpretaciju znanja o Balkanu u austrijskim putopisima. Ali, s obzirom na to da je putopis književno-žurnalistička vrsta teksta, koja je podložna subjektivnosti, i sam Promicer zaključuje da „nije sačuvano nijedno značajno djelo o ovom periodu za putnike iz Austro-Ugarske“ (Promitzer 2015, 197–198).

Palavestra smatra da odnos Austro-Ugarske monarhije i Bosne i Hercegovine odgovara paradigmi evropskog kolonijalizma u pograničnoj *ili proksimalnoj koloniji* (Palavestra 2014, 670) zbog diskursa o *civilizacijskoj misiji i eksploataciji kulturnih i prirodnih resursa* (Ruthner 2018).

Kada se historija arheološke discipline u Bosni i Hercegovini posmatra sa stanovišta postkolonijalne kritike, „mogu se uočiti skoro sve diskurzivne strategije koje je Marija Todorova analizirala u svojoj knjizi *‘Imaginarni Balkan’* i koje Bosnu i Hercegovinu, bez sumnje, čine kolonijom“ (Stachel 2003, 262). Marija Todorova analizira razloge konstrukcije Balkana kao poluperiferije i poluorijentalnog prostora, kao „drugog“ u evropskoj imaginaciji, koji je doživljavan kao „zaostali i prljavi evropski rođak, nasilan i primitivan“ (Todorova 1997). Balkan u njenom viđenju tih odnosa nije radikalno drugačiji od Zapada, već je viđen kao „polovično drugi“ prostor između civilizovanog Zapada i zaostalog Orijenta, između dva nekompatibilna entiteta i nije potpuno isključen iz Evrope, ali nije ni potpuno prihvaćen; samo je njen primitivni dio. On je „most ili raskrsnica“ i ima nezahvalnu „poziciju tranzita“. Koristeći se ovim narativom da je Balkan nedovoljno evropski i da ga zbog toga treba civilizovati, Austro-Ugarska monarhija je pred licem Evrope predstavljala svoje prisustvo

i intervenciju u Bosni i Hercegovini kao pozitivan akt. Zapadnjački pogled na prostor koji je društveno inferioran, koji je predstavljen kao arhaičan, stagnirajući, u suprotnosti sa progresivnim i civilizovanim Zapadom, poslužio je kao poligon za osvajanje tuđih teritorija, postao je opšteprihvaćen imperijalni stav, koji je zastupala i Austro-Ugarska monarhija u Bosni i Hercegovini.

Edvard Said (Edward Said) je još 1978. godine, skoro dvadeset godina prije Marije Todorove, analizirao način na koji je Zapad stvorio sliku Orijenta kroz historiju, oblikujući ga kao „drugo“ u odnosu na sebe i zaključio da je orijentalizam način na koji Zapad razvija znanje o Orijentu, ne kao objektivnu stvarnost, već kao niz predstava koje služe političkim i kolonijalnim interesima. On je u govoru Artura Džejmisa Balfura, koji je održan u Donjem domu britanskog parlamenta 1910. godine, prepoznao i istakao dva osnovna motiva koji su pokretali kolonijalizam, a to su „znanje i moć“, kojima Balfur opravdava okupaciju Egipta.¹ On britansku nadmoć nad Egiptom vezuje za „britansko znanje o Egiptu“, a ne za vojnu i ekonomsku moć i smatra da „posjedovati znanje, znači dominirati nad činjenicom, imati premoć nad njom“ (Said 1978, 46). Lord Kromer, poznatiji kao Drznik, najviši generalni konzul u engleskoj imperiji, koji je po Balfurovom mišljenju „stvorio Egipat“, kaže da je „znanje o podanicima ono što vladavinu nad njima čini laganom i korisnom, da znanje daruje moć i da više moći traži više znanja“ (Said 1978, 51). Dihotomija između Orijenta i Zapada je ključna u Saidovoj kritici kolonijalne prakse i zapadne hegemonije nad Orijentom, ali je još važniji bio njegov pokušaj da otkrije „zašto je ta razlika podrazumijevala neprijateljstvo, zamrznuti konkretizovani zbir suprotstavljenih esencija i cijelo suprotstavljeno znanje sazdano na tome, te je tražio novi put poimanja razdvajanja i sukoba, koji su podstaknuli generacije neprijateljstva, rata i imperijalnog nadziranja“ (Said 1978, 435).

Sredinom XX vijeka se pojavljuju mnoga značajna djela u kojima se ističe da psihologiziranje koloniziranih naroda nije samo naučna interpretacija, već politički čin koji služi održavanju moći. Autori poput Franca Fanona (Frantz Fanon), Alberta Memija (Albert Memmi), a nešto kasnije i Cvetana Todorova i Homija Babe (Homi Bhabha) tumače posljedice kolonijalnih situacija na domicilno stanovništvo kao što je nastanak hibridnog identiteta i trećeg prostora ili terapeutske snage otpora prema kolonizatoru (Fanon 1952; Memmi 1957; Todorov 1982; Bhabha 1994). Marija Todorova je diskurs balkanizma postavila kao elaboraciju Saidovog orijentalizma i istakla da se Balkan i geografski i kulturološki nalazi na pola puta između Zapada i Istoka, nije ni Zapad ni Istok, a ima sličnosti i sa jednim i sa drugim. Citirajući Semru Germaner koja govori

¹ Ovdje se ne problematizira prisustvo francuske vojske pod vođstvom Napoleona Bonaparte u Egiptu od 1798–1801. godine niti britanska okupacija od 1882–1952. godine, nego kolonijalni narativ da više znanja o koloniji predstavlja izvor moći kolonizatora.

o zapadnim slikarima orijentalnih tema, koji su doprinijeli stvaranju slike o Orijentu, ali i ističući specifičnosti Balkana koje ga razlikuju od Orijenta, Todorova ističe Balkan kao sponu. Teme mnogih zapadnih slikara su „prikazi harema, hamama, pijace za robove sa mnogo lascivnosti, pohotljivosti, erotičnosti (...) oslobađale su slikare orijentalnih tema svake moralne odgovornosti, naglašavanjem da su te scene iz društva koje nije hrišćansko i koje ima drugačije moralne vrijednosti“, dok je stav o Balkanu „građen prema njegovoj nemaštovitoj konkretnosti i skoro potpunom odsustvu bogatstva“ (Germaner and Inankur 1989, 21; Todorova 1997, 29–30). Todorova ističe da je „balkanski prostor most ili raskršće između Istoka i Zapada, između Evrope i Azije, između etapa u razvoju i konstatuje stereotipe koji se koriste za njegovo označavanje polurazvijenosti, polukolonijalnosti, polucivilizovanosti i poluorijentalnosti“ (Todorova 1997, 32). Dihotomiju su istakli i Said i Todorova između Zapada i „drugog“, a taj „drugi“ je kod Saida Orijent, a kod Todorove Balkan i u oba diskursa Zapad je racionalan, moderan, superioran, dok je „drugi“ iracionalan, primitivan, lijen. Međutim, Balkansko poluostrvo je u diskursu balkanizma i prostorno i vremenski na mostu koji istovremeno i spaja i razdvaja Zapad i Istok i gdje se približavanje ili odmicanje ni prema jednom od njih ne dešava. Geografski položaj Balkana pokazuje da je on evropska periferija, a na toj periferiji je Bosna i Hercegovina, prostor pogodan za privođenje civilizaciji.

Dihotomijska drugost ili kulturno-konceptualna udaljenost između Monarhije i Bosne i Hercegovine je naglašena i u korespondenciji između zajedničkog ministra finansija Dvojne monarhije, Benjamina Kalaja (Benjamin Kallay), idejnog tvorca proksimalnog kolonijalizma i njegovih delegiranih službenika u okupiranoj zemlji. Ona se ogleda i u žurnalistici, književnosti, etnografskoj i putopisnoj literaturi, gdje je Bosna predstavljena i definisana kao „orijentalna, a time i kao kulturno strana, vrednovana kao odstupanje od civilizatorske norme, devijantna, zaostala i svojstvena proteklim epohama jednog kulturnoevolucionistički shvaćenog razvoja čovječanstva, što u svakom slučaju signalizira potrebu za uređujućim i spoljnim djelovanjem“ (Stachel 2003, 263; Vervaet 2007, 90).

Tražeci razloge percipirane balkanske zaglavljenosti u vremenu u kojem se historija ne kreće, osim u perpetuiranom kretanju klatna od Zapada ka Istoku i nazad, Staša Babić i Zorica Kuzmanović su analizirale kako su vodeći srpski arheolozi projektovali daleku prošlost o kojoj nema pisanih tragova. To daleko vrijeme arheologija objašnjava kao „autohtonu pojavu, koja nije hronološki ni empirijski definisana, već predstavlja stalno ponavljanje, nepromenljivost i vraćanje, odnosno aistoričan protok vremena na Balkanu. Tu se vreme ne meri vekovima ili milenijima, već postaje vreme određeno prostorom“ (Babić i Kuzmanović 2015, 542). Stoga je uloga arheologije ključna u konstituisanju diskursa balkanizma, jer mu „daje jednu vrstu meta-dimenzije“ (Babić i Kuzmanović 2015, 551).

Okupacija je donijela institucionalizaciju

Zanimanje za arheološke nalaze poznato je na prostoru Bosne i Hercegovine još od XVIII vijeka i veže se za pojedinačno djelovanje antikvara, tragača za vrijednostima pod zemljom, međutim, njihovi porivi i želja za dragocjenostima uglavnom nisu pratili sposobnost za razumijevanje prošlosti, koju bi samo kontekst i naučna misao mogli odgonetnuti. Po riječima Aleksandra Palavestre, to je bilo evropsko pomodarstvo (Palavestra 2011, 61), a poneki od tih predmeta su dospjeli u Muzejsko društvo koje je bilo preteča Zemaljskog muzeja. Za razliku od antikvara, koji su većinom tragali za vrijednostima da bi ih unovčili, velika zasluga za bilježenje lokaliteta i čuvanje starina u Bosni i Hercegovini pripada franjevcima. Fra Grga Lozić (1810–1876) je cijeli život posvetio pronalaženju i očuvanju starina te opisao svaki lokalitet u regiji Livna, Kupresa i Glamoča, a fra Ivan Frano Jukić (1818–1850) je želio osnovati Bosanski muzej, „jer je bio svjestan iznošenja vrijednih starina iz zemlje i prodavanja strancima po niskim cijenama ili poklanjanja u znak zahvalnosti“ (Kaljanac 2014, 180–183). Ta želja fra Jukića će se ostvariti tek nakon pola vijeka sa austrougarskom okupacijom. I ljetopis fra Jake Baltića (1813–1887), koji obuhvata franjevačke aktivnosti tokom 128 godina, svjedoči o iskopavanjima, očuvanju, ali i o uništavanju brojnih antikviteta. Ove i druge pojedinačne inicijative za očuvanje brojnih arheoloških ostataka prošlosti nije pratila briga Osmanskog carstva na državnom nivou „sve do 1846. godine kada je osnovan Muzej antikviteta u Carigradu u koji se slijevalo arheološko blago iz svih dijelova Carstva pa i iz Bosne i Hercegovine“ (Kaljanac i Križanović 2012, 247).

Bosanskohercegovačka arheologija je svoj institucionalni razvoj započela programom Austro-Ugarske monarhije. Taj program je započeo nakon slučajnog otkrića prahistorijskih nalaza prilikom izgradnje puta na Glasinačkom polju, a deceniju kasnije osnivanjem Zemaljskog muzeja u Sarajevu 1888. godine i dovođenjem stranih stručnjaka iz raznih oblasti. Austrougarskoj kolonijalnoj politici su pogodovale okolnosti zaostalosti okupirane zemlje i nedostatak domaćih stručnjaka da arheološku disciplinu oblikuje prema svojim nazorima, koji će joj poslužiti u redefinisaju historije i domaćeg identiteta. Sva istraživanja iz tog perioda su smatrana naučnim u odnosu na perspektivu tadašnjeg vremena. Bosna i Hercegovina je kao jedna od najneistraženijih zemalja Balkana do tada bila nepoznata naučnim krugovima u Evropi, te se našla kao jedna od glavnih interesnih sfera mnogih naučnika. Stručni kadrovi raznih profila iz svih krajeva Monarhije („kuferashi“) pokušavali su mijenjati obrazovnu i kulturnu svijest domaćeg stanovništva, a jedan od njih je bio i Ćiro Truhelka, sa diplomom doktora historije umjetnosti i arheologije, koji je i pored manjkavosti u radu, ostavio značajan trag u bosanskohercegovačkoj arheologiji (Miletić 1988, 42–43), zatim Karl Pač (Carl Patsch), Vaclav Radimski (Václav Radimský), František

Fiala i drugi, koji nisu bili arheolozi, ali su se arheologijom aktivno bavili. Ova situacija podsjeća na uobičajenu kolonijalnu praksu evropskih kolonizatora kada odmah iza vojnika ide brigada naučnika, kao što je uz Napoleonovu vojnu ekspediciju u Egipat ušlo i 167 naučnika, koji su za tri godine postigli značajne rezultate (Moro-Abadia 2006, 10), ali i odnijeli u evropske muzeje ogromno egipatsko blago.

Stranci, koje je kreator kolonijalne politike, zajednički ministar finansija u dvojnoj Monarhiji Benjamin Kalaj, uputio u Bosnu i Hercegovinu bili su oduševljeni velikom količinom neistraženih mogućnosti, što im je pružalo priliku i za ličnu promociju u evropskim naučnim krugovima, posebno zato što im je objavljivanje izvještaja i članaka bilo dostupno i u sarajevskom i u bečkom izdanju Glasnika Zemaljskog muzeja, bez konsultacija sa evropskim autoritetima i bez recenzije. Kritikujući takvo objavljivanje članaka i izvještaja, Moric Hernes (Moriz Hoernes) je prilično oštro pisao Kalaju 14. maja 1893. godine:

„Uredništvo Glasnika u Sarajevu ne može okupiti stručnu ekipu koja bi bila savjetodavni odbor u ocjeni rada. Većina vaših uposlenika su amateri u područjima o kojima pišu. Oni moraju činiti što im je naređeno i čine nebrojene prijestupe, ne može drugačije. U gradovima kao što je Sarajevo uvijek postoje samokompetenti stručnjaci za određene discipline...“ (ABH, ZMF, Br. 6025/bh 1893).

Iako su Hernesove kritike često bile opravdane, one su iznošene sa zapadnjačkih pozicija, koje su jasno izražene i u njegovim djelima. Često je kritikovao rad prvih arheologa i onih koji to nisu bili, ali su se bavili arheološkim iskopavanjima i činili metodološke greške. Iz njegovih pisama i putopisa izvire zapadnjački prezir i pokušaj rehistorizovanja, naročito u putopisnom djelu „*Dinarske šetnje, kulturne i prirodne slike Bosne i Hercegovine*“ (Hoernes 1894). Jedan od tekstova u tom putopisu izrazito oslikava zapadnjaštvo, koje sve što nije u duhu zapadne kulture, podvrgava omalovažavanju (podrugljiv opis turskog groblja) ili prekrajanju historije o gradnji Starog mosta u Mostaru. On, nedopustivo, bez relevantnih činjenica, predstavlja „novu stvarnost“ Bosne i Hercegovine stanovnicima Evrope, tvrdeći da su „Stari most izgradili Rimljani u doba cara Hadrijana“, oslanjajući se na „priče nekih franjevaca“ (Hoernes 1894). Ovakva interpretacija ima ideološke i političke motive, koje superiorni kolonizator plasira kao sopstvenu privilegiju u redefinisaju lokalne historije i kulture u skladu sa zapadnjačkim pogledom na svijet.

Veoma je značajno naglasiti da je Bosna i Hercegovina u ovom periodu imala i prvog domaćeg arheologa, Vejsila Ćurčića. Iako je Ćurčić radio sa Truhelkom, prvim arheologom delegiranim iz Monarhije u Bosnu i Hercegovinu, u izvještajima se nigdje ne spominje njegovo ime. Vejsil Ćurčić je počeo raditi

volonterski u Zemaljskom muzeju u Sarajevu već 1891. g. kao dvadesetogodišnjak, bio je na mnogim arheološkim lokalitetima u svojoj domovini, a arheološko znanje je stekao u Beču, gdje je diplomirao na odsjeku za Historiju umjetnosti i arheologiju. Obrazovan je u austrougarskom obrazovnom sistemu, a ostajao je u sjeni Ćire Truhelke ili svojih kolega (ne)arheologa poput Pača, Fiale, Radimskog.

Pokretanje velikog procesa radikalne modernizacije zemlje (Novaković 2015, 140) znak je i namjere da će okupacija dugo trajati. Ona je podrazumijevala snažnu i sveobuhvatnu promociju evropskih normi i vrijednosti, dok je „prethodni osmanski period predstavljen kao anahron, konceptualno dalek, obavijen sintagmom tamnog vilajeta, u kojem je sa dolaskom Osmanlija izvršen snažan prodor orijentalne kulture i islamizacije“ (Lovrenović 2015).² I dok je austrougarska vlada u tronacionalnoj Bosni i Hercegovini zanemarivala orijentalnu arhitekturu, džamije, česme, hamame i groblja, pridavala je veliku pažnju zajedničkoj predosmanskoj prošlosti domaćih stanovnika, ignorišući i pozitivne trendove u doba Osmanskog carstva, kao što je Zakon o starinama iz 1869. godine koji je regulisao arheološka iskopavanja, čuvanje i vlasništvo nad arheološkim nalazima (Kaljanac 2014, 189).³ Osnivanje više kulturnih institucija, među kojima je najznačajniji bio Zemaljski muzej u Sarajevu, trebalo je da blještavilom i ljepotom zadive ne samo evropsku elitu, već i domaće stanovništvo, u svrhu promocije zapadnjačke civilizacije. Naglašavanje prahistorijskog i predosmanskog naslijeđa imalo je za cilj da Bosnu i Hercegovinu predstavi kao dio evropske historije, što potkrepljuje tezu Marije Todorove o poluevropskom prostoru na kojem je dubok trag Orijenta, ali je od Orijenta geografski veoma udaljen.

Isticanje ili zanemarivanje određenih perioda u historiji Bosne i Hercegovine zavisilo je od ideoloških motiva, kao na primjer tumačenje porijekla stećaka, bosanskih nadgrobnih spomenika, koji su interpretirani kao simboli autentične „zapadne“ kulture. Takvim neutemeljenim tumačenjem, Austro-Ugarska monarhija je predstavljala okupaciju kao vraćanje Bosne i Hercegovine Evropi, a sebe kao prosvjetitelja koji donosi znanje, red i modernu nauku. Bio je to jedan od pokušaja austrougarske politike ka stvaranju bosanskog identiteta, koji je zamišljen kao odvajanje od srpskog, hrvatskog ili osmanskog uticaja.

Iz zapadne perspektive period Osmanske uprave je stereotipiziran i doživljavan kao izvor zaostalosti i „konceptualne udaljenosti od zapadnih vrijednosti“ (Vervaet 2007, 17) sa kojima se Austro-Ugarska monarhija pokušala boriti imperijalizmom.

² <https://ivanlovrenovic.com/clanci/bosna-argentina/kulturni-identiteti-bosne-i-hercegovine>

³ Zakon sa sedam tačaka je objavljen u listu „Bosna“ 1. marta 1869, br. 142,4.

Treći prostor – presjek skupova kolonijalne i lokalne kulture

Institucionalizacija arheologije, kao posljedica formiranja nove naučne discipline u kolonijalnim uslovima, ima više manifestacija u ovom periodu, od imenovanja stranaca na svim važnim i manje važnim pozicijama, uz skoro potpuno zanemarivanje domaćih kadrova i odobravanja velikog broja arheoloških istraživanja, koja su vodili isključivo stranci delegirani iz centra Monarhije. Njihovo djelovanje je bilo u uskoj sprezi sa strogo proklamovanom i diktiranim politikom Centra, koja se manifestovala u pokušaju redefinisanja historije domaćeg stanovništva sa akcentom na proučavanju prahistorije bosanskohercegovačke prošlosti. Još jedna manifestacija kolonijalne institucionalizacije je i odnošenje vrijednih artefakata u kolonijalne centre. Glasinačka kolica su bila prvi artefakt koji je odnesen u Naturhistorisches Museum u Beču, a po riječima Blagoja Govedarice „nekoliko stotina vrlo vrijednih arheoloških nalaza je u Beču, Zagrebu i Splitu“ (Govedarica 2020, 61–62).

Ipak je Monarhija uspjela zadiviti evropsku javnost zdanjem Zemaljskog muzeja u Sarajevu u trideset petoj godini vladavine u Bosni i Hercegovini, „čiju je gradnju finansirala bosanska Zemaljska vlada“ (Dautbegović 1988, 8). Bilo je to pred Prvi svjetski rat, 1913. godine, u vrijeme kada je skoro cijela generacija stranaca pristiglih sa okupacijom već bila pred penzijom. Muzej je imao imponozantnu zbirku, istina, često arheološki neinformativnu, zbog nepoznatog konteksta i kupovine od antikvara, a veliki kontingent arheoloških i etnografskih nalaza bio je prenijet u muzeje izvan zemlje. Veliki broj vrijednih starina sa Glasinca se nalazio i u privatnim zbirkama prvih pridošlih arheologa u Bosnu i Hercegovinu, Ćire Truhelke i Franje Fiale, kako u pismu upućenom Benjaminu Kalaju tvrdi Moric Hernes, profesor na Katedri za prahistoriju u Beču i ovlaštenu Kalajev savjetnik u Zemaljskom muzeju (Kreševljaković 1973, 57). Prema arhivskim nalazima i oštrim Hernesovim kritikama po tom pitanju, indikativan je Truhelkin poklon njegovom mentoru u Zagrebu, Isidoru Kršnjaviju, kojeg je poslao kao znak zahvalnosti za uslugu njegovoj sestri, a to je perzijska ručno tkana prostirka stara 120 godina, sa utkanim datumom izrade iz muzejske etnografske zbirke. Po riječima Adnana Kaljanca, „Truhelka u popratnom pismu otkriva kako je percipirao i raspolagao bosanskohercegovačkom baštinom. Iz ovoga je moguće zaključiti da je kao uposlenik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini i čuvar bosanskohercegovačke baštine, više raspolagao njome nego li je štitio s obzirom na to da je sebi dao za pravo da kao uposlenik u takvoj instituciji izdvoji u tom trenutku jedini etnološki predmet te vrste koji je bilo moguće datirati i pošalje ga u Zagreb kao lični dar“ (Kaljanac 2024, 77–78).

Važeći Zakon o zaštiti umjetničkih i historijskih spomenika (Gesetz zum Schutze der Kunst und historischen Denkmale), koji je separatno donesen u Austriji (1880) i Mađarskoj (1881), regulisao je obavezu prijavljivanja arheoloških nalaza, zabranu izvoza artefakata bez posebne dozvole i državni nadzor nad arheološkim iskopavanjima. Za Bosnu i Hercegovinu su izdate i instrukcije i naredbe, koje su imale snagu zakona i tretirale su arheološke nalaze kao vlasništvo države koje se mora predati Zemaljskom muzeju, a izvoz se može odobriti samo izuzetno i uz posebnu dozvolu. S obzirom na to da u arhivima nije pronađen nijedan trag odobrenju za ovaj Truhelkin čin, poklon Kršnjaviju se može tumačiti kao gest razmjene između pripadnika habsburške intelektualne elite, što očitito nije bio rijedak slučaj. Ne želeći upasti u anahronizam, ipak treba naglasiti da je postupak izveden bez službene procedure, a poklanjanje predmeta iz zbirke državne institucije nije se smatralo zakonitim ni tada. Iako postojeći zakon nije izričito kriminalizovao ovakav čin, postojale su administrativne norme i moralna odgovornost prema muzejskim eksponatima.⁴

Čini se da su i najpozitivnije posljedice kolonijalne uprave, kao što su izgradnja Zemaljskog muzeja u Sarajevu i organizacija Kongresa arheologa i antropologa u Sarajevu 1894. godine, samo djelomično nosile konotaciju pozitivnosti, jer su omogućile uspostavljanje međunarodne naučne mreže. U osnovi ovih djelovanja bila je želja Monarhije da predstavi svoju misiju u Bosni i Hercegovini kao „evropeizaciju“ zaostalog prostora Evrope i time kolonizatorskom djelovanju dodijeli potpuno drugačije tumačenje. Istina je da su ova dva događaja veoma doprinijela upoznavanju evropske javnosti sa Bosnom i Hercegovinom, ali je na kraju okupacije bilans bio negativan po Bosnu i Hercegovinu. U susjednoj Srbiji, na primjer, balkanskoj zemlji koja se pola vijeka prije Bosne i Hercegovine oslobodila tuđinske vlasti, institucionalno proučavanje arheološke prošlosti počelo je u samostalnoj državi i sa domaćim arheolozima, osnivanjem Narodnog muzeja u Beogradu (1844) i akademskim proučavanjem arheologije na Univerzitetu (1881) (Babić 2002), te je Srbija brže napredovala putem modernog i dobro organizovanog univerziteta i države. Činjenica da austrougarske vlasti nisu dozvoljavale osnivanje Univerziteta u Sarajevu s objašnjenjem „da će se stvoriti hiperprodukcija pretendena na javno zaposlenje“ (ABH, Priv. Reg. Nr.718/1913.Koncept), takođe mnogo govori o odnosu okupacijskih vlasti prema domaćem stanovništvu, zadržavanju *statusa quo* i načinu na koji su proizvodili civilizacijsku misiju.

Koncept civilizacijske misije je izgubio uvjerljivost u nauci tek oko 1950. godine, najprije među francuskim intelektualcima, kada su razmatrani de-

⁴ Po riječima Aleksandra Bandovića iz Narodnog muzeja u Beogradu, iako su Srbija i Bosna i Hercegovina bile u različitim pozicijama krajem XIX vijeka, nisu zabilježeni takvi pokloni u vrijeme Valtrovića ili Vasića. Iako postoje primjeri razmjene između institucija uz prateću dokumentaciju, Truhelka je očitito mogao da zaobide postojeći zakon.

struktivni učinci kolonijalne ekspanzije i kada su Žan-Pol Sartr i Oktav Mannoni (Jean-Paul Sartre i Octave Mannoni) pisali o moralnoj ambivalentnosti u evropskoj ekspanziji (Speich Chassé 2016). U pomenutim uslovima kolonijalne institucionalizacije jasno se uočavaju odlike „naučnog kolonijalizma“ kao načina kako moćne države koriste naučne discipline za kontrolu i legitimizaciju vlasti nad koloniziranom teritorijom (Galtung 1974), tj. „proces u kome gravitacijsko sjedište jedne nacije nije u toj naciji već u nekoj drugoj kao i što je sticanje znanja o jednoj naciji van te nacije“ (Olsen 2002, 233). U okupiranoj zemlji, u uslovima „kolonijalne situacije“ (Mannoni 1950; Speich Chassé 2016), proizvodi se historijski novi „hibridni identitet“ (Fanon 1952), koji nastaje kao rezultat susreta kolonizatorske i kolonizovane kulture u kontekstu kolonijalnog „nasilja“ i podređenosti, gdje su kulturne vrijednosti, jezik i običaji potisnuti ili transformisani od strane kolonizatora. „Hibridni identiteti“ često odražavaju unutrašnju napetost i konflikte između dvije ili više kultura, koje ne mogu potpuno koegzistirati, ali se ipak prilagođavaju i formiraju nove oblike ličnosti i društvenih odnosa (Fanon 1952). Stoga se nameće pitanje: da li se i arheologija, koja je nastala u kolonijalnoj situaciji, može nazvati hibridnom?

Mnogi naučnici su se nakon 80-ih godina XX vijeka bavili proizvodom transkulturalnih formi u zoni kontakata dvaju kultura, koje su nazvali hibridnim. Među prvima je o teoriji hibridnosti govorio Cvetan Todorov (Todorov 1982), zatim Edvard Said (Said 1993, 43–58), koji se bavio hibridnim identitetom na osnovu Fanonovog poimanja identiteta kao nečeg fluidnog i oblikovanog kolonijalnom situacijom. Ovu teoriju je naročito popularizirao Homi Baba, koji hibridizaciju povezuje sa „trećim prostorom kao trajno inficiranim različitostima“ (Bhabha 1994). U kontekstu naučnog kolonijalizma posmatranog u arheološkoj disciplini u Bosni i Hercegovini dolazi do interakcije između zapadnoevropskih istraživačkih modela i lokalnih znanja i praksi. To nije ravnopravan odnos, jer su kolonijalne strukture daleko moćnije, ali one ipak donekle uvažavaju i lokalne narative, prakse, lokalne priče, terminologiju i načine interpretacije kulturne baštine, stvarajući specifičan hibridni oblik naučne produkcije. Poseban način nametanja osjećaja manje vrijednosti domaćem stanovništvu vršio se objavljivanjem naučnih dostignuća na njemačkom jeziku, nepoznatom velikom broju bosanskohercegovačkih ljudi. Nametanje njemačkog jezika u školama i u administraciji imalo je za cilj da osnaži dominaciju nad lokalnim jezikom i kulturnim identitetom, pa je i logična subverzija i otpor domaćeg stanovništva prema tuđem jeziku. To veoma slikovito dočarava poznata satira „Jazvac pred sudom“ (Kočić 1904), bosanskohercegovačkog književnika i bečkog studenta filozofije Petra Kočića, u kojoj je alegorično i metaforično ismijana austrougarska vlast do tog stepena da se smjenjuju smijeh i plač, a neuki seljak nadmaši svojom

domišljatošću učenog carskog sudiju (Kočić 1904). Mehanizmi uprave, koji su bosanskohercegovačkom seljaku bili nepodnošljivi, glorifikovani su u austrougarskim medijima kao „strogo, ali pravedno sudstvo“ i „savršeno organizovan i uzorno vođen žandarmerijski korpus“ (Novine „Stimmen aus Bosnien“ 1/1898 od 6.VIII 1898, 1).

O otporu kolonizatoru je pisao Franc Fanon (Frantz Fanon) u svojim djelima i kao psihijatar je zaključio da otpor ima terapeutsko dejstvo. S obzirom na to da kolonizator koristi mnoge represivne metode pa i psihološku manipulaciju da bi kontrolisao potlačeno stanovništvo, satira i ismijavanje tuđinske vlasti su jedino preostalo sredstvo otpora.

Sve se to dešava u jednoj od zemalja „krvi i meda“, što je turski prijevod riječi Balkan, planine između Bugarske i Rumunije, koja je u antičko doba nosila ime Hemus (Todorova 1997, 27) i čije je ime postalo prepoznatljiva oznaka za veliki broj malih zemalja na poluostrvu. Uprkos stalnom prisustvu stranih osvajača, one su sačuvalе svoje specifične identitete.

Zaključak

Sagledavanju uslova i načina rađanja bosanskohercegovačke arheologije krajem XIX vijeka doprinijeli su postkolonijalni diskursi, koji su pokazali konstrukte oblikovane zapadnim kolonijalnim diskursom inherentnosti znanja i moći te rehistorizovanjem, što u stvari nije naučno utemeljen prikaz stvarnosti. Ogroman upliv eksternalističke ideologije i kolonijalne politike u sferu naučne discipline rezultirao je njenim drugačijim putevima u odnosu na samostalне susjedne države, jer pored toga što je diskurs balkanizma prepoznat i u njima, Bosna i Hercegovina ima stigmatu i naučnog kolonijalizma, hibridnog identiteta i hibridne arheologije. Tome je naročito doprinijela politički diktirana institucionalizacija arheološke discipline, koja je predstavljala važan alat kolonizatoru u ostvarivanju njegovih ciljeva. Po Saidovim riječima, znanje se proizvodilo ne kao objektivna stvarnost, već kao predstava koja služi političkim i kolonijalnim interesima. Todorova je u diskursu balkanizma ovaj prostor smjestila u tranzit između dva antipoda, između faza u razvoju, na nelagodnu poziciju neodržavanog mosta. U popravljaju „neodržavanog mosta“, uz otklanjanje samomarginalizacije i proučavanjem svih aspekata historije arheološke discipline, može se doprinijeti osvjetljavanju kolonijalnih narativa. Posmatrajući tu formativnu fazu u razvoju bosanskohercegovačke arheologije, potrebno je zapitati se da li su elementi koji su tada oblikovali arheologiju još uvijek prisutni u nekom obliku.

Reference

- Babić, Staša. 2001. „Janus on the Bridge. A Balkan Attitude towards Ancient Rome“. In *Images of Rome. Perceptions of Ancient Rome in Europe and the United States of America in Modern Age. Journal of Roman Archaeology, Supplementary Series 44*, edited by Richard Hingley, 167–182. Portsmouth: Journal of Roman Archaeology.
- Babić, Staša. 2002. „Still innocent after all these years? – Sketches for a social history of archaeology in Serbia“. In *Archäologien Europas: Geschichte, Methoden und Theorien/Archeologies of Europe: History, Methods and Theories*, edited by Peter F. Biehl, Alexander Gramsch and Arkadiusz Marciniak, 309–322. Tübinger Archäologische Taschenbücher 3. Münster: Waxmann.
- Babić, Staša. 2018. *Metaarheologija, Ogled o uslovima znanja o prošlosti*. Beograd: Clio.
- Babić, Staša. 2023. „Plus ça change? Balkan Archaeology in Search of Identity“. *Ex Novo: Journal of Archaeology* 8: 5–15.
- Babić, Staša i Zorica Kuzmanović. 2015. „Balkan kao vremenska odrednica – Diskursi balkanizma u srpskoj arheologiji“. *Etnoantropološki problemi* 10 (3): 539–555.
- Bandović, Aleksandar. 2019. „Miodrag Grbić i nastanak kulturno-istorijske arheologije u Srbiji“. Doktorska dis. Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Bhabha, Homi K. 1994. *The Location of Culture*. London: Routledge.
- Dautbegović, Almaz. 1988. *Spomenica stogodišnjice rada Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine 1888-1988*. Sarajevo: Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine.
- Donia, Robert J. 2007. „*The Proximate Colony: Bosnia-Herzegovina under Austro-Hungarian Rule*“. Kakanien revisited, <http://www.kakanien-revisited.at/beitr/fallstudie/RDonia1.pdf>.
- Fanon, Frantz. 1952. *Black Skin, White Masks*. New York: Grove Press.
- Fanon, Frantz. 1961. *Les Damnés de la Terre*. Paris: Editions Francois Maspero.
- Galtung, Johan. 1974. „The Structure of Colonialism“. *Theory and Society* 1 (3): 299–318.
- Germaner, Semra and Zeynep Inankur. 1989. *Orientalism and Turkey*. Istanbul: Turkish Culture Service Foundation.
- Govedarica, Blagoje. 2020. „Glasinačka kulturna kolica (okolnosti otkrića, naučnoistorijski značaj, kulturnoistorijski kontekst)“. *Godišnjak centra za Balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti BiH* 49: 45–66.
- Hoernes, Moritz. 1894. *Dinarische Wanderungen: Cultur- und Landschaftsbilder aus Bosnien und der Hercegovina*. Wien: C. Graeser.
- Kaljanac, Adnan. 2014. *Historija arheologije, u potrazi za prošlošću*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Kaljanac, Adnan. 2024. *U stranoj zemlji: Ćiro Truhelka u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Kaljanac, Adnan i Tijana Križanović. 2012. „Bosanskohercegovački antikvarizam osmanskog doba; Antikvari na razmeđu istoka i zapada“. *Godišnjak centra za Balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti BiH* 41: 229–253.
- Kočić, Petar. 1904. *Jazavac pred sudom*. Beograd: Srpska književna zadruka.
- Kreševljaković, Hamdija. 1973. *Naučne ustanove u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske uprave*. Sarajevo: Veselin Masleša.

- Mannoni, Octave. 1950. *Psychologie de la colonisation*. Paris: Éditions du Seuil.
- Miletić, Nada, 1988. „Ćiro Truhelka“. U *Spomenica stogodišnjice rada Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine 1888-1988*, uredio Almaz Dautbegović, 39–43. Sarajevo: Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine.
- Moro-Abadia, Oscar. 2006. „The History of Archaeology as a ‘Colonial Discourse’“. *Bulletin of the History of Archaeology* 16 (2): 4.
- Novaković, Predrag. 2015. *Historija arheologije u novim zemljama Jugoistočne Evrope*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Olsen, Bjornar. 2002. *Od predmeta do teksta. Teorijske perspektive arheoloških istraživanja*. Beograd: Geopoetika.
- Palavestra, Aleksandar. 2011. *Kulturni konteksti arheologije*. Beograd: Filozofski fakultet u Beogradu.
- Palavestra, Aleksandar. 2014. „Arheološki izlet u pograničnu koloniju“. *Etnoantropološki problemi* 9 (3): 669–695.
- Promitzer, Christian. 2015. „Austria and the Balkans: Exploring the role of travelogues in the construction of an area“. In *Southeast European Studies in a Globalizing World*, edited by Christian Promitzer, Siegfried Gruber, and Harald Heppner. Vienna: LIT Verlag.
- Ruthner, Clemens. 2018. „Habsburg’s Only Colony? Bosnia-Herzegovina and Austria-hungary, 1878-1918“. *SEEU Review* 2018 (1): 2–14.
- Said, Edward W. 1978. *Orientalism*. New York: Pantheon Books.
- Said, Edward W. 1993. *Culture and Imperialism*. New York: Knopf.
- Speich Chassé, Daniel. 2016. *La situation coloniale*. Leipzig: Living Books About History.
- Stachel, Peter. 2003. „Der koloniale Blick auf Bosnien – Herzegowina in der ethnographischen Populärliteratur der Habsburgermonarchie“. In *Habsburg postkolonijalni: Machtstrukturen und kollektives Gedächtnis*, edited by Johannes Feichtinger, Ursula Prutsch and Moritz Csáky, 259–275. Innsbruck: Studienverlag.
- Todorov, Cvetan. 2017. *Osvajanje Amerike – Pitanje drugog*. Zagreb: Naklada Pelago.
- Todorova, Marija. 1997. *Imagining the Balkans*. New York: Oxford University Press.
- Vervaeet, Stijn. 2007. „Na granicama civilizovane Evrope: austrougarska tekstualna kolonizacija Bosne i Hercegovine (1878-1918)“. *Sveske Zadužbine Ive Andrića* 24/2007: 90–126.

Azra Sarić

Department of Archaeology,
Faculty of Philosophy, University of Belgrade
azrasaric8@hotmail.com

*The Beginnings of Archaeology in Bosnia-Herzegovina
in the Light of Orientalism and Balkanism*

The paper explores the early phases of the institutionalization of archaeology in Bosnia-Herzegovina during the Austro-Hungarian administration (1878–1918), from the point of view of the post-colonial theory, the discourses of Orientalism and Balkanism. The example is positioned as a specific “third space” – as defined by Homi Bhabha – in which a contact occurs, causing overlapping and tensions between the colonial hegemony and the local endeavors at self-defining the cultural identity. Although Bosnia-Herzegovina was not a typical colony, all the basic elements of scientific colonialism are present: monopoly over knowledge production, the influx of “experts” from the power centers, as well as the exclusion of the local community from the epistemic processes.

The paper explores the ways in which the cultural heritage was appropriated, catalogized and presented in accordance with the colonial discourse. The role is discussed of museums and archaeological collections, functioning as the material confirmation of the “Europeanization” of the region, but as well as the means of control over the narratives of the past. An example is offered of the gift made by Ćiro Truhelka to Izidor Kršnjavi, demonstrating the practice of treating the heritage as a symbolic capital inside the power structures.

The ambivalent practices of resistance, hybridity, and mimicry are discussed, emphasizing that the colonial dominance was not absolute. The example of the writer Petar Kočić and his satirical representations of the institutions of power demonstrates that the local intellectuals used the strategies of irony and ambiguity to point to the hegemonic practices.

Finally, the paper proposes the interpretation of the Austro-Hungarian archaeology in Bosnia-Herzegovina as a hybrid space between Balkanism and Orientalism, where the processes of the colonial appropriation and local identity negotiations were simultaneously taking place.

Keywords: colonialism, Orientalism, Balkanism, scientific colonialism, hybridity, discourse of knowledge and power

*Les débuts d'archéologie en Bosnie-Herzégovine
à travers le prisme de l'orientalisme et du balkanisme*

L'archéologie en Bosnie-Herzégovine a débuté son développement institutionnel à la fin du XIXe siècle dans le cadre du programme de la monarchie austro-hongroise. Dans la seconde moitié du XXe siècle, avec l'émergence de la critique postcoloniale, un outil permettant la compréhension et la révélation des spécificités de la discipline archéologique dans la pratique coloniale a été acquis. Les stéréotypes associés à une vision du monde occidentale, dominante et rationnelle, sont opposés à l'idée d'un « autre », inférieur et primitif. Edward Said a contribué à cette compréhension par sa théorie de l'orientalisme, tandis que Maria Todorova, en introduisant le discours du balkanisme, a permis de comprendre comment et pourquoi les Balkans ont absorbé une multitude de frustrations externalisées – politiques, idéologiques et culturelles – et comment ils ont servi de réservoir de caractéristiques négatives face à l'image prétentieuse de l'Européen. L'objectif de ce texte est d'examiner certains aspects des fondements coloniaux de l'archéologie bosnienne, à la lumière de la théorie postcoloniale. L'analyse discursive des pratiques coloniales repose sur les correspondances entre les principaux acteurs institutionnels qui construisent une discipline académique.

Mots-clés: colonialisme, orientalisme, balkanisme, colonialisme scientifique, hybridité, discours du savoir et du pouvoir

Primljeno / Received: 14.05.2025.

Prihvaćeno / Accepted for publication: 19.07.2025.